

הכנס המדעי ה-18
מחקר, עיון ויצירה באורנים – תשע"ז

סוגיות במקרא – מחקר ופרשנות

יו"ר: מיכה רואי

תרומתו של השדה הסמנטי בפרשנות תהלים יח (שמ"ב כב)

The Contribution of Semantic Field to the
Interpretation of Psalm 18 (2 Sam 22)

מזמור יח המיוחס לדוד (ומופיע בשינויים קלים גם בשמ"ב כב) הוא מזמור הלל והודיה לאל. פסוקי המסגרת (א, נ-נא) לבדם מזכירים את דוד בשמו ומתקשרים לקורותיו ונחשבים על דעת רבים כתוספת מאוחרת. המזמור, כפי שהוא מוצג לפנינו בנוסח המסורה, מורכב משלושה חלקים עיקריים וערוך במבנה כיאסטי: החלק הראשון (פס' ב-כ) והשלישי (פס' כט-מט) מדברים בישועת המשורר ונחשבים כקדומים, מן העתיקים במקרא. החלק האמצעי של המזמור (פס' כא-כח) מדבר בצדיקות המשורר והאל וכולל בתוכו פסוקים מאוחרים הנושאים אופי דויטרונמיסטי (פס' כא-כה). בעיון ראשוני במזמור כנתינתו, נראה כי המוקד התמטי העיקרי בו הוא בחתימתו: "מְגֹדֹל [מגדיל] יְשׁוּעוֹת מְלָכּוֹ וְעֵשָׂה חֶסֶד לְמַשִּׁיחוֹ לְדָוִד וּלְזָרְעוֹ עַד עוֹלָם". פסוק זה מבטא את המסקנה העולה מן הסקירה הארוכה המתקיימת בו, המבטאת את הבחירה האלוהית בדוד ובזרעו. מבט נוסף במזמור ובמבנה הכיאסטי שלו מכוונים למוקד תמטי נוסף בו, באמצעו, ומדגישים כי המשורר (דוד) נושע בידי האל בזכות חסידותו.

בהרצאה קצרה זו אבקש להראות כי פרשנות זו מקבלת סימוכין באמצעות עיון ברשת השדות הסמנטיים במזמור. שדה סמנטי הוא מקבץ של מילים שיש ביניהן קרבת משמעות. הוא כולל בדרך כלל מילה או שתיים העומדות במרכז ואליהן חוברות מילים שונות הנקשרות זו אל זו בקשרים סמנטיים מוגדרים. השדה הסמנטי נחלק לעיתים לתת-קבוצות של משמעות, הנוצרות באמצעות רשת המילים בו. סוייר (Sawyer), מחלוצי העיון בשדה הסמנטי במקרא, חילק, לדוגמה את השדה הסמנטי של הישועה לחלוקה משנית. המטפורה היא לעתים בעלת חשיבות בזיקה בין שדות סמנטיים, הואיל ובמהותה היא מעתק סמנטי, המחבר שני איברים משדות שונים.

עיון במזמור מעלה כי קיימים בו שני שדות סמנטיים: שדה הישועה ושדה הגמול. אלה חוברים יחדיו באמצעות השדה הסמנטי הקשור בדרך והוא אשר מפנה את עינינו לקריאה נוספת זו.

מילות מפתח: פרשנות, שדה סמנטי, מוקד השירה, תורת הגמול, הישועה, שמ"ב כב, תהלים יח

שמו ודמותו של משה בחיבור הארמי "חזונות עמרם" מקומראן

Moses' Name and Figure in the Aramaic Composition "The Visions of Amram" from Qumran

לחיבור "חזונות עמרם" מקומראן שהמהדורה הרשמית שלו פורסמה על-ידי אמיל פואש ב-DJD 31 2001, שויכו שבעה עותקים שמספרם Q549-4Q5434.

החיבור בנוי בדגם של ספרות הצוואות המוכר לנו מצוואות בני יעקב. עמרם מכנס את צאצאיו ביום מותו על מנת למסור להם את צוואתו. הצוואה כוללת ברכה לבנים, סיפור אירועים מחייו ומסירת חזיונות שנגלו לו על עתידם של בניו – משה ואהרון – אשר יושעו את ישראל משעבוד מצרים וייסדו את הכהונה.

מיליק, כבר בפרסום המוקדם של קטעים מן החיבור, עמד על שייכותו של החיבור לסוגת ספרות הצוואות, ובמיוחד על זיקותיו לשני חיבורי הצוואה הארמיים הנוספים מקומראן, השייכים לאבות משושלת לוי: חיבור לוי הארמי, וצוואת קהת. פואש אף התלבט אם לא היו שלושה טקסטים אלה חיבור אחד רצוף של צוואות האבות משושלת לוי – לוי, קהת ועמרם. גם אם לא ניתן להוכיח קיומו של חיבור אחד של האבות משושלת לוי הקשורים לכהונה, הרי ברור ששלושה חיבורים אלה קרובים מאוד זה לזה ברעיונותיהם.

בחירתו של הענף הכוהני בשושלת לוי היא זו שהופכת את עמרם לדמות מרכזית בחזונותיו. עמרם הופך מדמות אנונימית "איש מבית לוי" (שמות ב 1), שנזכר בסיפור המקראי רק משום היותו אביו של משה, לדמות מרכזית שאלוהים נגלה אליה בחזיונות, שזוכה לפגוש מלאכים, הפועל במסירות לקבורת אבותיו בכנען. אולם בשונה משני החיבורים הארמיים הקרובים לחזונות עמרם – מסמך לוי הארמי וצוואת קהת – עמרם הוא אביהן של שתי דמויות רבות פעלים וחשיבות בקורות ישראל: אהרון ומשה. והחזונות שנגלו לו ואותם הוא מוסר בצוואתו - מתייחסים לשני בניו.

בהרצאה אבחן מהו המסר העיקרי של חיבור זה. האם הוא הדגשת ייסודה של כהונת עולם על-ידי אהרון או שאולי סיפור יציאת מצרים בהנהגת משה הוא העיקר? אולי חיבור זה מציע שילוב בין שני העניינים ובין שני בני עמרם הנבחרים? שאלות אלו ייבחנו תוך עיון בדמותו של משה כפי שהיא מעוצבת בחיבור. אבדוק את השם העברי של משה המוצע בחיבור – מלאכיה – ואת משמעו לעיצוב דמות משה ולתפקידו בחיבור. כן אנסה לבדוק אל מי משני בניו של עמרם מופנית הברכה הקטועה שנשתמרה בחיבור, ומגדירה את הבן כ"נבחר האלי".

שאלות אלו קשות להכרעה. מחד גיסא, שמו העברי של משה – מלאכיה – אולי מציע שהוא הדמות המרכזית של החיבור, כמלאך/שליח ה'. מאידך גיסא, מקומו של אהרון ככהן לשושלת לוי משמעותי יותר בחיבור כולו ובז'אנר של חיבורי הצוואה של שושלת לוי. ייתכן ששאלות אלה יבואו על פתרון רק במחקרים נוספים עתידיים.

מילות מפתח: ספרות הצוואות, שושלת לוי, משה, כהונה גדולה, מלאך/שליח

ארבעה "סיפורי יציאה למסע" בספר יונה

Four "Stories of Departure" in the Book of Jonah

בהקדמתו לספר יונה כותב אוריאל סימון שכל מי שעסק בספר הזה – ממדרשי חז"ל ועד לפרשנות החדשה - התמקד למעשה באחד מארבעה נושאים מרכזיים והתייחס אליו כנושא המלכד את ענייניו השונים של החיבור לשלמות ספרותית ורעיונית. ארבעת הנושאים הם: נושא הכפרה - בין עונש לתשובה; נושא הבחירה - בין ישראל לעמים; נושא הנבואה - בין התקיימות להיענות; נושא החסד - בין דין לרחמים. אבל קריאת הספר תוך זיהוי והתמקדות במרכיבי היציאה לדרך השזורים לאורכו מגלה שעניינו העיקרי של הספר הוא אחר, ובכך תעסוק ההרצאה הנוכחית.

העיון הספרותי מגלה שכל פסוק מפסוקיו של הספר שייך לאחד מארבעת סיפורי המסע המרכיבים אותו. הספר נחלק באופן סימטרי לשני זוגות סיפורי מסע. כל זוג מורכב ממסע עיקרי וממסע משני הנובע ממנו. לזוג המסעות הראשון - לתרשיש (א ג-יד) ולים (א טו; ב יא) - יונה יוצא בעקבות הציווי: "קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני" (א א-ב). לזוג המסעות השני - לעיר (ג ג; ד, ד) ואל מקדם לעיר (ד ה-יא) - הוא יוצא בעקבות הציווי החוזר: "קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דבר אליך" (ג א-ב).

ההבנה שהספר מורכב מסיפורי מסע מחייבת לבחון את רעיונותיו ומסריו מתוך השוואה למאפייניו השגרתיים של דפוס סיפורי היציאה למסע. טענה זו נסמכת על שיטת הקריאה הז'אנרית, שהיא קריאה סטרוקטורלית אינטר-טקסטואלית שנקודת המוצא שלה היא ההכרה שכל יצירה ספרותית נשענת על מערכת מסועפת של כללים וקונבנציות, שלא רק שהיא קודמת ליצירה אלא שהיא מכריחה את היוצר לקיים שיח עִמה. תוצרי השיח משתקפים ביחס שבין הרכיבים הקונבנציונליים שהיצירה מאמצת ובין הרכיבים החד-פעמיים הקיימים בה.

במסגרת ההרצאה אציג כמה ממאפייניהם הייחודיים של ארבעת סיפורי המסע המרכיבים את הספר, ואבהיר את האופן שבו מסייעים מאפיינים אלה לחידוד המגמות התיאולוגיות החדשניות המובעות בין שורותיו. מגמות אלו מלמדות שהנושא המרכזי שהספר עוסק בו הוא דמותו של אלוהים ומידת שלטונו על המרכיבים הפיזיים והמטפיזיים של היקום. נושא זה אינו מנותק מהנושאים שסימון ציין אבל הוא מרחיב את נקודת המבט שלהם ומסית אותה להיבט התיאולוגי. נקודת מבט חדשה זו מתיישבת עם העובדה שהספר חובר בתקופה הפרסית, תקופה שבה התקיים פולמוס ער בנוגע לתפיסת האלוהות ולמודלים שונים של מונולטריזם, דואליזם ומונותאיזם.

מילות מפתח: ספר יונה, סיפורי יציאה למסע, תיאולוגיה מקראית, מונולטריזם, דואליזם, מונותאיזם

מקומו של מרחב הפולחן הביתי ותפיסות המרחב העולות ממנו :

בית בעלת האוב כמקרה בוחן

The Sacred Room of the Witch of Endor: An Example of Sacred Space in a Private Home

"הנה אשת בעלת-אוב בעין דור.. ויבאו אל-האשה ללילה; ויאמר, קסומי- (קסמי-) נא לי באוב, והעלי לי את אֲשֶׁר-אמר אֶלְיָךְ" (שמ"א כח 7-8).

במקרא מוזכרים חדרי פולחן במספר בתים פרטיים: בית מיכיהו (שופ' יז-יח), בית בעלת האוב בעין דור (שמ"א כח), בית אבינדב (שמ"א ז ושמ"ב ו) ובית אחימלך (שמ"א כא).

בהרצאתי אדון במרחב הפולחן המצוי בביתה הפרטי של בעלת האוב ובתפיסות המרחב העולות ממנו. בשמ"א כח מוזכרת הפעילות הפולחנית המתקיימת במרחב זה, טקס ההעלאה והשאיילה באוב - שערכה בעלת האוב בביתה, במקום שיוחד לפולחן, כנראה פתח באדמה. בעלת האוב הייתה אשת הקשר בין מרחב הקיום האנושי לבין מה שנתפס כמרחב המתים, בתפיסה הקוסמולוגית-מיתית של המרחב. בדרך כלל, בתוך בית מגורים היה חדר פולחן שהוקצה לצרכי פעילות דתית ושימש כמרחב מקודש. לפי הבנתנו, כאשר לא התקיימה בחדר זה פעילות פולחנית הוא חזר לשימוש חולין. לאחר העלאת רוח שמואל הזמינה בעלת האוב את שאול לסעודה בביתה. היחידה המרחבית הכרחית לפעילותה של הדמות, אך היא לא מתוארת מבחינה ארכיטקטונית. בחדר הפולחן חסרים אלמנטים שאנו מכירים מתיאורי המשכן והמקדש. ירידת האל בענן על האוהל או המקדש לא קיימת בתיאורי מרחב הפולחן הפרטי. מרחב הפולחן הביתי מכונה בשמות ובצירופי שמות המשקפים את היחס הפרטי, תפיסת מרחב הפולחן כמקום פרטי של בעליו, מקום אישי. כך למשל מכונה מרחב הפולחן של בעלת האוב - בית בעלת האוב. המספר מדגיש שחדר הפולחן בביתה אינו לגיטימי, הוא סטייה מהנורמה שהשליט שאול שהסיר את האוב.

קדושת המרחב באה לידי ביטוי בסימול של נוכחות האל במרחב: במקרה של בית בעלת האוב, היה כנראה בור בחדר, ששימש להעלאת רוח המת. קדושת המרחב מתבטאת באביזרי הפולחן המצויים בו ובאה לידי ביטוי באופי הפעולות הנעשות בו, כהתקשרות עם ישות, אלוהים או רוח המת על-ידי פעולת השאיילה. בפועל, אקט השאיילה מתרחש כאשר איש או קבוצת אנשים פונים אל הכהן כדי להתייעץ על המשך דרכם. במקרה של פולחן האוב, בעלת האוב העלתה את רוח המת ותקשרה אתו. כך, בענייננו, בית בעלת האוב נתפס כטריטוריה סיפית עבור שאול, צומת של פנים וחוץ, קדוש וטמא, חיים ומוות, זהות ושייכות: הגעת שאול אל בית בעלת האוב משקפת את התנועה מן החוץ אל הפנים, תנועה מהותית לתהליכים פנימיים המתרחשים בתוך האדם מבחינה דתית. היא מזכירה את התנועה הקשורה לעלייה לרגל אל המקום הקדוש (נושא שנחקר אצל ויקטור טרנר גם על-ידי קישור דפוסים הקשורים במצבי סיפיות לימינליות).

לפבר וסוגיה הציעו מודלים המבחינים בין שלושה שדות המקיימים ביניהם יחסי גומלין: המרחב הראשון, הנתפס באופן פיזי (perceived space); המרחב השני הוא המרחב של ההבנה והידע (conceived space); המרחב השלישי, הנחוה ומפורש על ידינו באופן סמלי (lived space), והוא כולל גם את המרחב הפוליטי והמרחב האידאולוגי.

בהרצאתי אבחן את הסוגיה מכמה היבטים: מהו ייחודו של מרחב הפולחן בבית הפרטי, אילו תפיסות מרחב עולות מתוך בחינת הפעולות הנעשות במרחב הפולחן, וכיצד משתלב מרחב הפולחן במודל שהציגו לפבר וסוגיה.

מילות מפתח: מרחב, מקום, מרחב מקודש, המודל של לפבר וסוגיה, בעלת האוב, שאול